

УДК 343.9(477)

О. М. ЛИТВИНОВ,*доктор юридичних наук, професор,**начальник кафедри кримінального права та кримінології**факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРО НОРМОТВОРЧУ ТЕХНІКУ В КОНТЕКСТІ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Проаналізовано основні підходи до вивчення мовних конструкцій, що використовуються при розробленні норм сучасного кримінологічного законодавства. Окреслено перспективні напрями вивчення відповідної проблематики.

Ефективність закону залежить від багатьох факторів, чільне місце серед яких належить техніко-юридичному стану його норм. Інтерес до законодавчої техніки в сучасній правоохоронній практиці цілком зрозумілий: численні правові акти, покликані регулювати суспільні відносини, у потрібний момент не спрацьовують через технічні погіршення, поступово перетворюючись в «бібліотеку законів», якою ніхто не користується. При створенні й удосконаленні норм права необхідно дотримуватися вироблених наукою і апробованих на практиці правил, прийомів і засобів.

Право, за влучним виразом М. Й. Коржанського, є соціальною алгеброю, що складається з вироблених століттями формул [1, с. 39]. Для того, щоб волю законодавця зміг зрозуміти будь-хто, навіть не досвідчена у правових питаннях людина, правовий матеріал повинен відповідати певним правилам. Правила ці вже тривалий час намагаються сформулювати вчені кількох поколінь. На жаль, у сучасній Україні справжня законотворчість часто підміняється механічним копіюванням, компіляцією законодавчих механізмів інших країн, а складання законів здійснюється з повною зневагою до вимог законотворчої техніки.

Тим часом питання стилю й мови в науках кримінально-правового циклу, оформлення правових приписів привертають увагу вчених багатьох поколінь [2, с. 18–28].

Наявний масив робіт з розглянутої проблеми у сфері наукових інтересів кримінологічної науки дає підстави стверджувати, що в ній дотепер не вирішено багато спірних питань. Насамперед ученим не вдалося досягти єдності щодо співвідношення понять «протидія», «запобігання», «профілактика», «боротьба зі злочинністю» тощо. Даний феномен одержав у науці назву «війна термінів» [3, с. 7–11]. Поді-

бне змішування понять не йде на користь науці. Дискусію з приводу визначення змісту згаданих вище понять можна продовжувати без кінця, проте у цьому немає потреби. Саме тому варто погодитися із слушною пропозицією провідних кримінологів стосовно досягнення в даному питанні елементарних смислових домовленостей [4, с. 136–137; 5, с. 87].

Складнішою є справа з використанням кримінологічних категорій у процесі «виготовлення» законів й інших нормативних актів. Це стосується і правотворчості, і правозастосовної діяльності. У цьому випадку ми маємо справу із законодавчою технікою, мета якої – «дати закони», сформулювати їх. У цьому сенсі законодавча техніка стосується лише правотворчої діяльності держави.

У правовій науці склалось два підходи до визначення законодавчої техніки: вузький і широкий.

Автори, що орієнтуються на розуміння законодавчої техніки в широкому сенсі, розглядають її як «сукупність вимог, правил і прийомів (інструментів), використовуваних суб'єктами законодавчого процесу для організації та здійснення законотворчої діяльності» [6, с. 88–89], тобто включають у розглянуте поняття не тільки власне операції зі створення правових норм, але й процедуру нормотворчої діяльності.

За такого підходу законодавча техніка підміняється поняттям законотворчості, нормотворення, зростається з технологією підготовки, обговорення, прийняття й опублікування правових актів, втрачає свою самостійність і перетворюється на якусь наукову фікцію.

Законотворчість – це досить складний, тривалий процес, що включає, крім процедурно-організаційних питань, масу інших аспектів. Тому зводити законодавчу техніку до теорії законотворчості в цілому немає ніяких підстав.

Паралельно відзначимо, що кожному виду правотворчої діяльності відповідає свій вид техніки (законам – законодавча, підзаконним нормативним актам – техніка підзаконних нормативних актів, індивідуальним правовим актам – техніка індивідуальних правових актів) [7, с. 138].

Прихильники так званого вузького підходу до розуміння законодавчої техніки розуміють її як сукупність засобів, прийомів, методів, використовуваних при виробленні нормативних приписів з метою створення більш обґрунтованих за формою і змістом нормативно-правових актів. Засіб звичайно трактується як спеціальна дія, спосіб, знаряддя, предмет, пристрій, необхідні для здійснення діяльності. Під прийомом розуміють спосіб, метод дій при виконанні, вчиненні дії. Спосіб убирає в себе дію або систему дій, які застосовуються при виконанні роботи, прийом здійснення чого-небудь, спосіб виготовлення чого-небудь [8, с. 326, 933, 1179].

Як бачимо, розглянуті поняття за змістом дуже близькі одне до одного. З метою впорядкування термінології правової науки правильним буде використовувати поняття «прийоми законодавчої техніки» і «засоби законодавчої техніки», насамперед через більшу вживаність їх у загальній теорії. При цьому під засобами законодавчої техніки мають розумітися нематеріальні інструменти законодавця, наприклад, правова мова, юридичні конструкції, правові аксіоми, правові символи тощо. Прийоми ж є способами побудови нормативних приписів, у тому числі з використанням певного засобу (прийоми примітки, дефініції, визначень і посилайний прийоми викладу нормативних приписів).

Стисло охарактеризуємо кожен із названих нами засобів законодавчої техніки з використанням прикладів із сучасного кримінологічного законодавства.

Правова мова. Проблема мови права не нова в теорії. Право й мова існують паралельно, взаємно доповнюючи одне одного. Для того, щоб регулювання суспільних відносин було більше ефективним, законодавцеві необхідно перекласти потреби соціуму на мову правових норм. До мови права висуваються численні вимоги, які в загальному вигляді можна звести до наступного:

1) простота й зрозумілість правового припису. Норми права розраховані на невизначене коло суб'єктів, більшість з яких не мають жодного відношення до юридичної діяльності. Тому в тексті закону повинні вживатися лаконічні

фрази і вирази. При цьому простоту й зрозумілість не слід зводити до використання примітивних словесних конструкцій;

2) точність викладу думки. Основне правило при цьому: «одне поняття – один термін». Більше того, неприпустимою є двозначність у термінах. Термінологія повинна мати стійкість, єдність слововживання в рамках усього нормативно-правового акта тощо;

3) логічність і послідовність викладу правової інформації. Законодавча думка повинна відповідати предмету правового регулювання, бути стрункою і завершеною. У тексті закону не допускаються внутрішні суперечності, наявність дублюючих норм;

4) стандартизація. Нормативно-правовий припис повинен бути викладений за допомогою усталених, апробованих практикою слів форм;

5) емоційна нейтральність. Закон не повинен містити в собі емоційних лексичних конструкцій.

Зараз слід докладніше розглянути питання про елементи, що складають мову права. Довгий час серед елементів називали лише термінологія. Нині намітилася тенденція до визнання як складових частин інших законодавчо-технічних засобів. Зокрема, деякі автори зараховують до них правові пропозиції, правову аббревіатуру, слова та їхні стійкі сполучення (фразеологізми) [9, с. 147–159].

Юридичний термін – це слово (словосполучення), що вживається у сфері законодавства і є узагальненим найменуванням юридичного поняття. Юридичний термін має наступні властивості:

- 1) значеннєва однозначність і визначеність;
- 2) функціональна стійкість;
- 3) професійний рівень слововживання.

На відміну від терміна, *поняття*, по-перше, може не закріплюватися в законі за допомогою терміна, а, по-друге, може бути виражене різними термінами. Крім того, зміст низки правових термінів законодавець розкриває за допомогою іншого засобу законодавчої техніки – дефініції. Так, поняття «корупції» наведене законодавцем у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» [10] як термін, а саме визначення, надане в ст. 1, – як дефініція.

Деякі складені найменування, що виступають у ролі термінів, за своїми характеристиками подібні до фразеологізмів. Особливість їх у тому, що такі терміни позбавлені експресивного забарвлення, є стилістично нейтральними.

Більша частина складених найменувань формується за допомогою розширення термінів, що входять у них. Звідси первісне поняття деталізується, з'являються нові відмінні риси. До складених найменувань можна віднести терміни «близькі особи», «члени сім'ї», зміст яких розкривається в законодавстві.

На жаль, сфера застосування юридичних фразеологізмів (*правових ідіом*) належним чином не вивчена в кримінології [12]. Тим часом визнаним є факт, що у сфері професійної юридичної діяльності доцільно використовувати готові форми мови, вироблені правовою традицією.

До ознак ідіоми належать:

1) стійкість. У результаті багаторазового повторення фраза, словосполучення перестають трансформуватися і зберігають своє значення протягом тривалого часу;

2) відтворюваність. У мові ідіома вживається або в «готовому вигляді», або створюється з наявних слів і речень. Так, прикладом «готової» ідіоми може бути вираз «прокурорський нагляд за дотриманням...». Подібна ідіома використовується законодавцем у багатьох законодавчих актах;

3) цілісність значення, не виведена із суми значень складових компонентів;

4) функціонування в ролі єдиного члена пропозиції;

5) експресивність. Більшість фразеологізмів мають експресивно забарвлене значення, що містить у собі відомості про стилістичну значущість ідіоми.

Юридична мова споконвічно формувалася як система стійких виразів і постійних синтаксичних моделей.

Аналіз джерел з мовознавства показав, що серед правових ідіом (мовних стереотипів) можна розрізнити кліше і штампи.

Якщо кліше можна визначити як корисні готові мовні звороти, що вживаються законодавцем при створенні тексту норми права, то під штампом варто розуміти стійкі фразеологічні звороти, що несуть негативне смислове навантаження. У сфері права розмежування цих понять є дуже істотним, оскільки від їхнього вживання буде залежати дотримання правотворцем вимог, що висуваються до юридичної мови.

Мовні штампи прийнято класифікувати на кілька груп залежно від кількості слів, що входять до складу звороту:

1) універсальні слова, тобто слова, які мають невизначене значення (акт, відносини);

2) парні слова, або слова-супутники, які звичайно вживаються в мові;

3) поширені образні або «модні» слова й вирази, образність яких зникає внаслідок частого вживання (наприклад відмивання грошей).

У будь-якій галузі права існують типові моделі, схеми, які полегшують законодавцеві діяльність з перекладу його волі на мову права, надають регулюванню відносин чіткість і визначеність.

Юридичні конструкції (моделі) як засіб законодавчої техніки – це типові зразки, схеми, використовувані законодавцем при формулюванні правових норм. Так, у Кримінальному кодексі (далі – КК) України використовуються конструкції складу злочину, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, вини, осудності тощо [11].

Труднощі в організації та оформленні правових конструкцій полягають у необхідності знайти кращий спосіб розуміння й відбиття складної правової реальності, а небезпека – у використанні недоброякісних або зайвих конструкцій.

При створенні тексту норм права законодавець користується також **правовими аксіомами**. Вчення про аксіоматичні положення в цілому вважається сьогодні маловивченим. У загальноживаному сенсі під аксіомою розуміють положення, що в силу своєї ясності, доступності сприймається без доказів. Однією з аксіом права є те, що вся влада в державі будується на основі її поділу на законодавчу, виконавчу і судову.

Серед основних ознак аксіом виділяють їх пов'язаність із нормами моралі, внаслідок чого аксіоми виражають загальнолюдські ідеї права, і практичну сутність, у силу чого деякі приписи з часом стають аксіоматичними.

Значення аксіом у праві полягає в тому, що самі по собі вони не потребують доказування і готові до застосування в ході правотворчого процесу. Наприклад, аксіомою є необхідність встановлення більш суворої відповідальності за корупційні злочини, чим за корупційні проступки (правопорушення).

В рамках чинного кримінального законодавства можна виділити також наступні аксіоми:

1) дозволено все, що не заборонено законом;

2) ніхто не може бути двічі засуджений за один і той самий злочин;

3) злочин карається;

4) немає злочину, немає покарання без зазначення про це в законі;

5) кваліфікований вид злочину має підвищену суспільну небезпеку тощо.

У силу бланкетного характеру окремих норм кримінологічного та кримінального законодавства можна відзначити і наявність аксіом інших галузей права. Наприклад, ст. 21 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» встановлює, що за вчинення корупційних правопорушень особи, зазначені в ч. 1 ст. 4 вказаного Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової й дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Юридичний текст може бути викладений також за допомогою **правових символів**, що закріплюють в законодавстві умовні образи, використовувані для вираження певного юридичного змісту.

Ознаками правових символів називають:

1) загальне визнання й (або) зрозумілість їх для оточуючих. Символ повинен впливати на свідомість і волю людей;

2) загальна обов'язковість. Тобто недотримання правил поведінки відносно символів тягне з боку суспільства або держави відповідну реакцію;

3) забезпеченість державним впливом, у тому числі примусом. Неповага до символу може тягнути застосування різного роду відповідальності;

4) вибірковість. При використанні символів певною групою осіб і зрозумілості його для більшості, символ залишається самим собою.

У разі втрати символом своєї самобутності він перетворюється на звичайний знак.

У рамках нашого дослідження ми не будемо проводити класифікацію правових символів, скажемо тільки, що при створенні норм антикорупційного законодавства використані такі символи, як формений одяг, посвідчення співробітника правоохоронного органу (ч. 2 ст. 353 КК України), офіційний документ (ст. 358 КК України) тощо.

Символи в праві є носіями юридично значущої інформації; іноді вони можуть виступати юридичним фактом, тобто впливати на розвиток правовідносин. У стислій формі в них виражається юридично значуща інформація; є більше можливостей швидко й правильно орієнтуватися в необхідних випадках; підвищується результативність правового регулювання.

Можна і далі досліджувати різні засоби законодавчої техніки та їхні особливості, але ми переконані, що це потрібно робити на рівні монографічного дослідження.

Резюмуючи вищесказане, визначаємо законодавчу техніку як систему правил, що регулюють використання засобів і прийомів у процесі правотворчої діяльності, з метою створення ефективних норм права.

До засобів законодавчої техніки нами віднесені: мова права (виділяємо в ній термінологію, правові дефініції й правові ідіоми як самостійні компоненти), юридичні конструкції (моделі), правові аксіоми і правові символи.

Список використаної літератури

1. Коржанский Н. И. Очерки теории уголовного права / Н. И. Коржанский. – Волгоград : ВСШ, 1992. – 82 с.
2. Панов Н. И. Методологические аспекты формирования понятийного аппарата юридической науки / Н. И. Панов // Правоведение. – 2006. – № 4. – С. 18–28.
3. Бандурка А. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко // Право і Безпека. – 2004. – № 3'3. – С. 7–11.
4. Курс кримінології: Загальна частина : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
5. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с.
6. Миренский Б. А. Теоретические основы совершенствования советского уголовного законодательства / Б. А. Миренский ; отв. ред. Ахмедов Г. А. ; предисл. Стручков Н. А. – Ташкент : Узбекистан, 1983. – 120 с.
7. Нашиц А. Правотворчество. Теория и законодательная техника / А. Нашиц ; пер. с рум. И. Фодор ; под ред. Д. А. Керимова, А. В. Мицкевича. – М. : Прогресс, 1994. – 256 с.
8. Великий глумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : Перун, 2004. – 1440 с.
9. Законодательная техника / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. – М. : Городец, 2000. – 272 с.
10. Про засади запобігання і протидії корупції : закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
11. Кримінальний кодекс України : постат. матеріали та навч.-практ. завд. / І. П. Баглай, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, К. Т. Кравченко, О. М. Литвинов, А. В. Савченко, Ю. Л. Сенін, О. І. Соболев ; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – К. : Атіка, 2011. – 640 с.

12. Кузнецова Н. Ф. Эффективность уголовно-правовых норм и язык закона / Н. Ф. Кузнецова // Социалистическая законность. – 1973. – № 9. – С. 29–33.

Надійшла до редколегії 23.01.2012

**ЛИТВИНОВ А. Н. О НОРМОТВОРЧЕСКОЙ ТЕХНИКЕ В КОНТЕКСТЕ
ЭФФЕКТИВНОСТИ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

Проанализированы основные подходы к изучению языковых конструкций, используемые при разработке норм современного криминологического законодательства. Очерчены перспективные направления изучений данной проблематики.

**LYTVYNOV O. ABOUT RULE-MAKING TECHNIQUE IN THE CONTEXT OF
CRIMINOLOGICAL LEGISLATION'S EFFICIENCY**

Basic approaches to the studies of linguistic constructions which are used for developing norms of modern criminological legislation are analyzed. Perspective areas of analysis of given problems are defined.
